

PSEUDO-PLUTARKHOS'UN NEHİRLER ÜZERİNE ADLI ESERİNE GÖRE MAİANDROS NEHRİ VE YORUMLANMASI

THE MAIANDROS RIVER AND ITS INTERPRETATION AS
MENTIONED IN PSEUDO-PLUTARCH'S *ON RIVERS*

Mesut KINACI*

Makale Bilgisi

Başvuru: 29.05.2020

Kabul: 27.08.2020

Article Info

Received: May 29, 2020

Accepted: August 27, 2020

Özet

İnsanların suya olan gereksinimlerinden dolayı insanlığın tatlı su kaynakları etrafında yeşermiş olduğu, kültür ve medeniyetin akarsu havzalarında ortaya çıktığı görüşü belirgin bir genellemedir. Bu bağlamda akarsulara çağlar boyu büyük bir önem bazen de kutsiyet atfedilmiştir. Antikçağ yazarları da bu konuya sıkça değinmişler ve akarsuları eserlerine konu etmişlerdir. Pseudo-Plutarkhos da Nehirler Üzerine adlı eserinde ağırlıklı olarak nehirleri konu edinmiş ve nehirler hakkında okuyucuya bazı bilgiler vermeye çalışmıştır. Pseudo-Plutarkhos'un konu edindiği nehirlerden biri de Maiandros (Büyük Menderes Nehri)'tur. Antikçağda Phrygia Bölgesi'ndeki Kelainai yakınlarından kaynağını almış olan Maiandros sözü edilen bölge boyunca akmış daha sonra Lydia, Karia ve Ionia bölgelerinin arazilerini sulayarak Aigaios Pontos'a (Ege Denizi) dökülmüştür. Uzunluğu ve taşıdığı suların bolluğuyla antikçağ Asia'sının (Küçük Asya) en büyük nehri olarak görülmüş, içinden geçtiği coğrafyaları şekillendirmiş ve sağladığı imkanlarla o bölgelere hayat vermiştir. Maiandros Nehri'nin akıntısının zikzaklı olması son derece ilgi çekici olmuş, antikçağ yazarlarının nehre farklı anlamlar yüklemesine ve antikçağ insanının zihninde farklı imgelemler oluşmasına neden olmuştur. Zikzaklar çizen her nehir ya da zikzaklı olan her şey onun adıyla anılmaya başlamıştır. Nehrin akış şeklini esas alan bir bezeme motifi dahi oluşturulmuş ve nehrin adıyla özdeşleştirilmiştir. Bu çalışmada Pseudo-Plutarkhos'un sözü edilen eseri hakkında kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra yazarın anlatılarına istinaden, nehrin isminin kökeninden, akış rotasına, aktığı güzergahtaki yörelere sağladığı yarardan neden olduğu zararlara ve antikçağdan günümüze ulaşan etkilerine değinilmiştir. Pseudo-Plutarkhos'un Maiandros Nehri'yle ilintili anlatıları, antikçağ yazarları,

* Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
Isparta. mesutkinaci@sdu.edu.tr

arkeolojik materyaller, epigrafik belgeler ve numismatik buluntular ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Pseudo-Plutarkhos, Maiandros, Nehir, Phrygia, Kybele.

Abstract

The view of humanity has flourished around fresh water sources because of their needs for water, and the culture and civilization have emerged in river basins is a clear-cut generalization. In this context, sometimes a great importance and sometimes sacredness have been attributed to the rivers by many authors in their works. Ancient writers often mention this topic and deal with the rivers in their works. As in line with it, Pseudo-Plutarch also, in his book On Rivers, mainly deals with the rivers and tries to give some information about the rivers to the reader. One of the rivers that Pseudo-Plutarch examines is the Maiandros (the Great Menderes River). The Maiandros its source from Kelainai in Phrygia region in antiquity, flowed through the mentioned region and then irrigated the lands of Lydia, Caria and Ionia regions and poured into Aigaios Pontos (Aegean Sea). During that time, it was the biggest river of ancient Asia (Asia Minor) with its length and abundance of waters. It shaped the geographies which passed through and gave life to those regions with lots opportunities. The zigzag flow of the stream of the Maiandros River was extremely interesting for the ancient writers naming it with lots of different names and different imaginations in the mind of the ancient people. Every river that zigzags or anything that zigzags was known by its name. Even a decoration motif based on the flow of the river was created and identified with the name of the river. In this study, after a brief evaluation of Pseudo-Plutarch's work, we have dealt the origin of the name of the river, its flow route, benefits it provided to the regions through which it flowed, the damages it caused and the effects from antiquity to the present day as in line with the narratives of the author. Pseudo-Plutarch's narratives about the Maiandros River have been examined from the perspective of the ancient writers, archaeological materials, epigraphic documents and numismatic finds.

Key words: Pseudo-Plutarch, Maiandros, River, Phrygia, Cybele.

Canlıların suya olan ihtiyaçları nedeniyle tarih boyunca beşerî faaliyetlerin genel olarak tatlı su kaynakları ve akarsu kıyılarında gerçekleştiği görülmektedir. Taşıdıkları alüvyonlarla verimli ovalar oluşturmuş, kıyılarında yaşayan insanların su ihtiyacının giderilmesi, havzalarında bulunan toprakların sulanması ya da iki bölge/devlet arasında sınır olması gibi özellikleriyle nehirler içinden geçtikleri bölgeleri şekillendirmiştir. Sözü edilen özellikler bağlamında nehirler çağlar boyunca birçok araştırmanın ana teması olmuştur. Kimi zaman, mitolojik, tarihi, coğrafi ve benzeri içerikli kitaplarda bahsi geçen akarsular, kimi zaman da önem derecesine göre müstakil olarak kitaplara konu olmuştur.

Pseudo-Plutarkhos'un *Nehirler, Dağ İsimleri ve Bu Yerlerde Keşfedilen Şeyler Hakkında*¹ adlı kitabı nehirleri konu edinen çalışmaların antikçağdaki önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen kitabın metni Heidelberg Üniversite Kütüphanesi'nde yer alan ve yaklaşık olarak IX. yüzyıla tarihlendirilen *Palatinus Heidelbergensis gr. 398 (Codex Palatinus Graecus 398)* adlı el yazmasına dayanmaktadır. Bu el yazmasının içinde (157r-173r) yer alan metin her ne kadar Plutarkhos'a (MS. 46-120) atfedilmiş olsa da ne bilgi birikimi ne sözcük seçimi ne atıf yapılan kaynakların güvenilirliği ne de ifade bakımından onun metinleriyle benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda II. yüzyıla ait olduğu düşünülen metnin Plutarkhos adlı tanınmamış farklı bir yazara ait olduğu ya da çalışmanın değerini artırmak amacıyla Plutarkhos'a atfedildiği ileri sürülebilir.

Genelde *Nehirler Üzerine* (Hellence Περὶ ποταμῶν, Latince *De fluviis*) diye kısaltılan kitap, Hindistan, Parthia, Armenia, Mısır, Skythia, Küçük Asya, Thrakia, Hellas ve Galya coğrafyalarından toplamda yirmi beş nehrin ve bu nehirlerin yakınında bulunan dağların, taşların ve bitkilerin isimleri ve özellikleri üzerine neden bilimsel bir araştırma olarak sunulmaktadır. Kitap kaleme alınırken kullanılan kaynaklar ve yapılan atıflardan dolayı ilk bakışta titiz bir çalışmanın ürünü olarak görülmektedir². Söz konusu referansların izi sürülmeye ya da güvenilirlikleri sorgulanmaya çalışıldığında çoğunun düzmece olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum eserini değerli kılmak için Pseudo-Plutarkhos'un böyle bir yol izlediğini düşündürmekte ya da yapılan çalışmalarda, dönemin yazım geleneğine uygun olarak kaynak göstermenin ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir³. Her ne olursa olsun Pseudo-Plutarkhos'un anlatılarının gerçeklikten tamamen uzak olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Bununla birlikte söz konusu anlatıların diğer antik kaynaklarla da desteklenmesi gerekmektedir.

Pseudo-Plutarkhos söz konusu çalışmasında Küçük Asya'dan Skamandros, Kaikos, Paktolos, Maiandros, Marsyas ve Sagaris nehirlerine yer vermiştir. Bu nehirlerden sadece Maiandros'tan bahsederken onun Asia'nın bir nehri olduğunu vurgulamıştır. Maiandros, söz konusu bölgenin en önemli akarsuyu olmasının yanı sıra akış şekli nedeniyle antikçağ insanının düşün dünyasının en ilginç ve ilgi çeken nehirlerinden biri olarak

¹ Hellence aslı Περὶ ποταμῶν καὶ ὄρων ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένων olan kitabın adı Hellence Περὶ ποταμῶν, Latince *De fluviis* olarak kısaltılmaktadır.

² 54 yazarın 64 farklı kitabını referans gösteren *Nehirler Üzerine* adlı çalışmada toplamda 74 atıf bulunmaktadır. Fakat Alan Cameron (*Greek Mythography in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 28) bu istatistikleri 46 yazar'ın 65 farklı kitabına gösterilen referanslar olarak vermektedir.

³ Cameron 2004, 28.

karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Ege Bölgesi'nde yer alan Büyük Menderes Nehri de üzerinden aktığı toprakların şekillenmesini ve sulanmasını sağlamış, çağlar boyu bölgedeki beşerî faaliyetlere hayat veren önemli kaynaklardan biri olmuştur. Antikçağ Hellen kaynaklarında *Maiandros*; Latin kaynaklarında *Maeander/Maeandrus* olarak adlandırılan nehir 615 km. uzunluğa sahiptir⁴ ve Ege Denizi'ne dökülen en büyük nehirdir. Afyon'un Dinar ilçesinden doğan nehir, Küfi Çayı, Banaz Çayı, Çürüksu, Akçay ve Çine Çayı'nın akıntılarıyla birleşerek Antik Miletos (Milet) Kenti'nin yakınlarından Ege Denizi'ne dökülmektedir⁵. Bu çalışmada Pseudo-Plutarkhos'un Maiandros Nehri'yle ilgili anlatıları, diğer antik yazarların anlatıları ve çeşitli veriler ışığında değerlendirilecek, nehirle ilintili anlatıların antikçağdaki mitolojik, tarihi, coğrafi ve edebi yansımaları sunulmaya çalışılacaktır.

Tarihçesine bakıldığında Maiandros Nehriyle ilgili anlatıların çok eskilere dayandığı görülmüştür. Hitit çivi yazılı belgelerinde nehrin adının “*Seha*”⁶ ya da “*Mai-anda-/du-?*”⁷ olarak geçtiğine dair önermeler bulunmaktadır. Eski Batı Tarihi'nin en eski yazılı kaynakları arasında gösterilen ve Homeros'a atfedilen *İlias* adlı eserde Maiandros Nehri'nin adına rastlanmaktadır⁸. Hellen mitolojisinde Tethys ve Okeanos'un girdaplı çocukları (girdaplı nehir tanrıları) arasında sayılan⁹ Maiandros adlı bu nehir tanrısının Kyanee¹⁰, Samia¹¹, Kalamos¹² ve Kallirhoe¹³ adlı çocukları vardır. Kızı Kyanee'nin kendisiyle birleşmesiyle Byblis ve Kaunos adlı ikizlerin de babası olarak anılmıştır¹⁴. Maiandros adının kökenine dair mitolojik ve coğrafi kuramlar bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi nehirler üzerine mitolojik, etimolojik, semantik ve coğrafi araştırmalar yapmış olan

⁴ N. Kazancı – A. Gürbüz – S. Boyraz, “Büyük Menderes Nehri'nin Jeolojisi ve Evrimi”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, Sayı 54/1-2, Ankara 2011, s. 25 vdd. Nehrin uzunluğunun 530 km. veya 548 km. olduğu da varsayılmaktadır.

⁵ N. Kazancı – A. Gürbüz – S. Boyraz 2011, 25 vdd.

⁶ V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013³, s. 85.

⁷ J. Tischler, *Kleinasiatische Hydronomie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen*, Reichert Verlag, Wiesbaden 1977, s. 94; A. Herda, “Maeander”, *The Encyclopedia of Ancient History*, Eds. R. S. Bagnall – K. Brodersen – C. B. Champion – A. Erskine – S. R. Huebner, Blackwell Publishing Ltd., Massachusetts 2013, s. 4214 vd.

⁸ Hom. *Il.* II. 869.

⁹ Hes. *theog.* 339.

¹⁰ Ovid. *Met.* IX. 450-455.

¹¹ Paus. VII. 4. 1.

¹² Nonn. *Diony.* 369-478.

¹³ Steph. Byz. *Ethnika* s.v. ‘Alabanda’.

¹⁴ Ovid. *Met.* IX. 450-455.

Pseudo-Plutarkhos, Asia'da yer alan Maiandros nehrinin coğrafik yapısının kıvrımlı olmasından dolayı önceleri *Anabainon* (Ἀναβαίνων) olarak adlandırıldığını ifade etmektedir¹⁵. Bu adlandırmanın *aşağıdan yukarı doğru ilerlemek, varmak, ulaşmak, yükselmek, akmak, coşmak, kıvrım yapmak ve başlangıca dönmek* gibi anlamları olan ἀναβαίνω fiilinden türetilmiş olduğu düşünülebilir¹⁶.

Anabainon Nehri Anaksibia ve Kerkaphos'un oğlu Maiandros'un başından geçen olaylar nedeniyle yeniden adlandırılarak Maiandros olarak anılmaya başlamıştır. Buna göre: Pessinislulara karşı savaşa giden Maiandros, savaşta galip gelmesi halinde, kendisine bu galibiyet haberini getiren ilk kişiyi *tanruların anasına* kurban edeceğine dair adak adamıştır. Zafer haberini annesi, kız kardeşi ve oğlu Arkhelaos getirmiştir. Maiandros adağını hatırlayıp, yakınlarının sunağa yerleştirilmesini emretmiş, onların üzüntüsünden Anabainon Nehri'ne atlayarak intihar etmiş ve nehir bundan sonra Maiandros olarak adlandırılmıştır¹⁷.

Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 2) Apameialı Demonstratos'tan alıntıladığı bilgilere istinaden söz konusu nehrin adlandırılmasıyla ilgili farklı bir öykü daha anlatmıştır. Buna göre: kritik bir zamanda ve savaş kötü giderken Pessinislulara karşı savaşmak üzere komutan olarak seçilen Maiandros, zafer kazanması durumunda *tanruların anasına* adaklar sunacağını söylemiştir. Fakat zafer kazanıldıktan sonra *tanruların anasına* vadettiği adakları askerlerine bölüştürmüştür. Bunun üzerine tanrıçanın gazabına uğrayarak aklını yitirmiş, karısı ve çocuğunu öldürmüştür. Kısa süre sonra akli başına gelince ve yaptıklarından dolayı vicdan azabı çekince kendisini nehre atmış, nehir onun adına izafeten Maiandros olarak adlandırılmıştır.

Maiandros (Μαίανδρος) kelimesi *büklüm, kıvrım, dolambaç* anlamını taşımaktadır¹⁸. Maiandros Nehri'nin adlandırılmasında kıvrımlı akıntılarının etkili olduğu söylenebilir, antik yazarların birçoğu bu nehirden bahsederken onun akış yönüne vurgu yapmıştır. Hesiodos (*theog.* 339) nehrin akıntısının girdaplı olduğunu vurgularken Ovidius (*epist.* IX. 55-60), çoğu zaman aynı topraklardan akan Maiandros'un yorgun akıntısının kendisine doğru büzüldüğünü ifade etmiştir. Nil Nehri ve Maiandros'un büyüklük bakımından kıyaslanamayacağını belirten Herodotos (II. 10; 29) iki nehrin de akarken dönemeçler yaptığını belirtmiştir. Gençlik yıllarında Maiandros

¹⁵ Ps.-Plut. *de fluv.* IX. 1.

¹⁶ H. G. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon, with a Revised Supplement*, Clarendon Press, Oxford 1996¹⁰, s.v. ἀναβαίνω; G. Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, s.v. ἀναβαίνω.

¹⁷ Ps.-Plut. *de fluv.* IX. 1.

¹⁸ Liddel-Scott 1996¹⁰, s.v. Μαίανδρος.

Nehri'nin kıyısındaki Nysa (Sultanhisar) kentinde Aristodemos'tan gramer ve retorik dersleri alan Strabon muhtemelen nehri görmüş ve nehir üzerinde incelemelerde bulunmuştur¹⁹. Buna istinaden o da (Strab. XII. 8. 15) nehrin akış şekli ve ismi arasında bir bağ kurarak nehrin, kendisiyle aynı adı taşıyan Maiandros Ovası denilen bölgede son derece dolambaçlı olduğunu ve bu büklümlerden dolayı kıvrımlı olan her şeye *Maiandros/Maiandroslamak* denildiğini belirtmiştir. Seneca (*Herc. f.* 680-685) Maiandros'un kendi dolambaçlı sularıyla oynadığını söylemiştir. Yaşlı Plinius (*nat.* V. 110; 113) da nehrin sürekli dönerek kıvrımlar oluşturduğuna vurgu yapmıştır. Bu isimlendirmeye ilgili Propertius (*eleg.* II. 35-40), Maiandros'un aldatıcı bir biçimde Phrygia topraklarını dolaşarak akıntısını gizlediğini söylerken Quintus Smyrnaeus (*Posthom.* I. 280-285) da benzer bir ifadeyle Maiandros'un Phrygia'dan akarak karışık bir rota izlediğini belirtmiştir. Ausonius (*Techn.* XIII. 12) ise farklı bir bakış açısıyla değerlendirmede bulunarak Hellencedeki ξ (ksi) harfini Maiandros Nehri'nin avare akıntısına benzetmiş, onun da başka yollara saptığını vurgulamıştır. Bu durum nehrin zikzaklar çizerek akmasından dolayı Maiandros olarak adlandırılmış olabileceğini göstermektedir. Sonraki tarihlerde bu nehrin dolambaçlı akıntısına benzeyen tüm nehirlerin akış hareketlerine de *maiandroslamak/menderes çizmek* denilmiştir²⁰.

Maiandros Nehri'nin isimlendirilmesiyle ilgili anlatısında Pseudo-Plutarkhos'un *tanruların anasından* sıkça söz ettiği görülmektedir. *Tanruların anası* olarak anılan tanrıça, Phrygia Bölgesi'yle özdeşleşmiş olan Kybele'dir²¹. Zaten Maiandros adlı mitolojik karakterin öyküsü de Kybele'nin en meşhur tapınım merkezi olan Pessinus (Ballıhisar) dolaylarında geçmektedir. Maiandros adlı kahraman girişeceği savaşta zafer kazanabilmek için *tanruların anasına* adak adamıştır. *Tanruların anasının* özellikle Phrygia Bölgesi'nde kentlerin koruyucusu olarak tapınım gördüğü²² göz önünde bulundurulduğunda Maiandros'un tanrıçaya olan adağı anlam kazanmaktadır. Adağını yerine getirmeyen Maiandros'un *tanruların anası* tarafından çıldırıldığı ifadesi de antikçağda Kybele tapınımına dair inanışla

¹⁹ Strab. XIV. 1. 48.

²⁰ Strab. XII. 8. 15

²¹ Ö. Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 29 Ankara 1978a, s.186; Ö. Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 29 Ankara 1978b, s. 191.

²² Çapar 1978a, 167; B. Bøgh, "Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of the Cities", *Numen*, Sayı 59 Leiden 2012, s. 32 vdd.

uyumludur zira tanrıçanın zaman zaman insanları çıldırttığına dair anlatılara rastlanmaktadır²³.

Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 1) spesifik bir yer belirtmeksizin genel bir bilgilendirme yaparak Maiandros'un Asia'nın nehri olduğunu belirtmiştir. Antikçağda Asia terimi ve bu terimin hangi coğrafi kesimleri kapsadığına değinmek yerinde olacaktır. Zira Asia olarak tanımlanan coğrafyanın içerisinde yer alan bazı nehirler Pseudo-Plutarkhos'un Asia'sı içerisinde yer almamakta ya da spesifik bölge adı verilerek belirtilmektedir. Önceleri tüm Asia kıtasını ve bundan ayrı olarak Batı Anadolu'nun küçük bir kısmını karşılamak için kullanılan terim daha sonraları Halys Nehri'nin (Kızılırmak) batı kesimleri ifade etmek için kullanılmıştır²⁴. Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 1) Maiandros Nehri'nin Asia'nın nehri olduğunu belirtirken nehrin kaynağını aldığı Phrygia Bölgesi'ne değinmemiştir. Burada Maiandros'un bölgedeki en uzun nehir olarak birçok bölgeden geçtiğini ve bu nedenle bir bölgeye ait olmadığını vurgulamak istemiş olabilir. Zira Küçük Asya'daki diğer nehirlerden bahsederken bu nehirlerin spesifik olarak hangi bölgeye ait olduklarını belirtmiştir²⁵. Kaynaklarını Phrygia Bölgesi'nden alan Maiandros²⁶ Nehri bu bölge boyunca akmış, Lydia²⁷, Karia²⁸ ve Ionia²⁹ bölgelerinin topraklarını sulayarak denize dökülmüştür³⁰.

Pseudo-Plutarkhos Maiandros'un kaynaklarının nerede olduğu hakkında bilgi vermemektedir fakat antik yazarların eserlerinde söz konusu nehrin kaynaklarını nereden aldığına dair birçok anlatı bulunmaktadır. Herodotos (VII. 26), Phrygia'daki Kelainai Kenti'nin Maiandros'un kaynaklarını aldığı yer olduğunu belirtmektedir. Ksenophon da (*Anab.* I. 2. 5-7) Herodotos'un anlatılarına benzer olarak geniş ve gelişmiş bir kent olan Kelainai'da Pers krallarına ait bir saray ve kuru bulunduğunu, Maiandros Nehri'nin kaynağının bu sarayın altında olduğunu ve korunun ortasından süzülerek

²³ L. E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, Çev. B. Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul 2004. s. 159.

²⁴ Hom. *Il.* II. 461; Hdt. I. 169-174; Strab. II. 5. 24; XII. 1. 3; XII. 8. 4; Ptol. *geogr.* V. 2; Oros. *hist.* I. 26; ayrıca bk. D. J. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*, Carl Winter-Universitätsverlag, Heidelberg 1971. s. 27-40.

²⁵ Paktolos için bk. Ps.-Plut. *de fluv.* VII. 1; Marsyas için bk. Ps.-Plut. *de fluv.* X. 1; Sagaris için bk. Ps.-Plut. *de fluv.* XII. 1; Kaikos için bk. Ps.-Plut. *de fluv.* XXI. 1; Skamandros için bk. Ps.-Plut. *de fluv.* XXIII. 1.

²⁶ Hdt. VII. 26; Ksen. *Anab.* I. 2. 7; Strab. XII. 8. 15.

²⁷ Ksen. *Anab.* I. 2. 5; Plin. *nat.* V. 110.

²⁸ Thuk. III. 19. 2; Polyb. XXII. 5. 7.

²⁹ Strab. XII. 8. 17; Plin. *nat.* V. 110; 113.

³⁰ Liv. XXII. 13. 4-6

Kelainai şehrinin içinden akışına devam ettiğini ifade etmiştir³¹. Strabon (XII. 8. 15) ise biraz daha detaylı bilgi vererek Kelainai'ın yukarısında, doğu kesimlerinde Aulutrene (Pınarbaşı Gölü) yöresinde aulos adlı müzik aletinin ağız kısmının yapımında kullanılan kamışın yetiştiği bir göl bulunduğunu hem Maiandros hem de Marsyas nehirlerinin kaynaklarının bu göl olduğunu belirtmektedir. Plinius da (*nat.* V. 113) Maiandros'un Aulutrene Gölü'nden kaynağını aldığı yazarak söz konusu bilgileri doğrulamıştır³².

Herodotos (VII. 26) Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes'in Kelainai kentinin agorasından kaynakladığını ve Maiandros'a döküldüğünü söylemiştir. Nehrin kaynağını aldığı yer, geçiş güzergahı ve döküldüğü nehir göz önünde bulundurulursa Herodotos'un Kataraktes dediği nehrin Marsyas'a eşitlenmesi mümkündür. Zira Ksenophon, Kelainai'daki kalenin alt tarafında Marsyas Nehri'nin kaynağı üzerinde Pers krallarına ait müstahkem bir sarayın bulunduğunu, bu nehrin kentin içinden geçerek Maiandros'a döküldüğünü söylemiştir³³. Strabon'a göre de (XII. 8. 15) Maiandros, Kelainai/Apameia kentinin ortasından akan Marsyas Nehri ve Orgas Nehri'yle birleşmiştir. Daha sonra batı istikametine doğru akarak Lampe Ovası'nın sonunda yer alan Eumeneia'ya (Saribaba Tepesi)³⁴ ulaşmıştır. Buradan tanrı Dionysos'a izafeten kurulmuş, üzüm bağları ve şarabıyla meşhur Dionysopolis (Çal-Ortaköy) kenti topraklarına ulaşan ve bu toprakları sulayan Maiandros³⁵, Kolossai (Honaz) kenti yakınlarında Kapros Irmağı'nın (Başlıçay) sularını içine almıştır³⁶. Herodotos (VII. 30) Lykos Nehri'nin Kolossai yakınlarından bir yarıktan akmaya başlayıp sonra

³¹ Ayrıca bk. Liv. XXII. 13. 4; 6; Max. Tyr. II. 8.

³² Mitolojiye göre *aulos* icat eden Athena'nın sözü edilen enstrümanı çalarken yanaklarının şiştiği ve yüzünün çirkinleştiği anda yansımanı gördüğü göl Aulutrene'dir. Tanrıça yüzünü çirkinleştirdiği gerekçesiyle *aulos* buraya atmıştır. Plin. *nat.* V. 108; ayrıca bk. Sevin 2013³, 200. Maiandros'un kaynağını aldığı yerler hakkında detaylı bilgi için bk. A. Ivantchik – A. Sidorchuk, “Watercourses in Dinar and Its Environs and Problems Concerning the Topography of Celaenae Apameia”, *Kelainai–Apameia Kibotos: une métropole achéménide, hellénistique et romaine*, Eds. A. Ivantchik, L. Summerer – A. von Kienlin, Ausonius Éditions, Bordeaux 2016, s. 203 vdd.

³³ Marsyas Nehri'nin genişliği yirmi beş ayaktır. Apollon'un kendisiyle aşık olmak isteyen Marsyas'ın derisini yüzdüğü ve nehrin çıktığı mağaraya astığı yerin burası olduğu söylenir. Nehirde bu sebepten Marsyas adıyla anılmaktadır. Buradaki sarayı ve Kelainai kalesini de Kserkses'in Hellas'ta hezimate uğradıktan sonra geri çekilirken yaptırdığı söylenmektedir (Ksen. *Anab.* I. 2. 7-9; Liv. XXII. 13. 5; Plin. *nat.* V. 106).

³⁴ C. Şimşek, “Eumeneia Antik Kenti Üzerine”, *Eumeneia, Şeyhli-Işıklı*, Ed. B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 3.

³⁵ C. Şimşek, “Tanrı Dionysos, Şarap ve Dionysopolis'in (Çal) Öyküsü”, *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi*, Eds. B. Topuz, R. Urhan – M. A. Gülel, Denizli 2007, s. 23 vd.

³⁶ Strab. XII. 8. 16.

kaybolduğunu aşağı yukarı beş stadia (yaklaşık 900 m.) ötede yeniden yer yüzüne çıkararak Maiandros'a karıştığını ifade etmiştir. Strabon da (XII. 8. 17) Laodikeia yakınlarında yer alan Karura yöresinin doğu kesimlerinde Lykos Nehri'yle birleşen Maiandros'un bu yörede altından ve kıyısından sıcak su kaynaklarının çıktığı belirtmiştir³⁷. O, Maiandros kıyısındaki bölgelerde kharonionlar³⁸ bulunduğunu ve bu nedenle sık sık şiddetli depremlerin meydana geldiğini ifade etmiştir³⁹. Bunun gerekçesi olarak ateş ve su tarafından oyulan toprağın gevrek ve kolay ufalanabilen yapıda olmasının yanında tuzlalarla⁴⁰ dolu olup kolay yanabildiğini belirtmiştir. Bu durumun nehrin sık sık yön değiştirmesinin ve kıvrılarak akmasının nedeni olabileceğini de ileri sürmüştür. Karura yöresinden sonra orta büyüklükte olan Antiokheia kentine doğru akan Maiandros, bu kentin kuzeyinde Morsynos (Dandalaz) Nehri'nin sularıyla birleşmiştir. Antiokheia Kenti, nehrin her iki yanında verimli toprakları bulunduğu genellekle Maiandros kıyısındaki Antiokheia olarak adlandırılmıştır. Bu kentte Maiandros nehrinin üzerine bir köprü inşa edilmiştir⁴¹. Antiokheia kentinden sonra nehir, Apollonia/Tripolis kentinin güneyinden akışına devam etmiştir⁴². Nysa (Sultanhisar) kentinin güneyinden akışına devam eden nehrin oluşturduğu ve kendi adıyla anılan Maiandros Ovası'nın kuzeyinde ise antikçağ Anadolu'sunun en önemli kentlerinden Tralleis (Aydın/Topyatağı) bulunmaktaydı. Maiandros kıyısındaki Magnesia (Germencik/Tekinköy) istikametinde akmaya devam eden nehir⁴³, Miletos (Balat/Milet) ve Priene (Güllübahçe) arasındaki büyük delta ovasının içinden

³⁷ Söz konusu yörede yapılan jeotermal enerji araştırmalarıyla Büyük Menderes Vadisi'nin jeotermal enerji alanları belirlenmiştir. Yapılan sondajlarda Kızıldere (Denizli) jeotermal sahasında 242°C sıcaklık ve 815 m. toplam sediman ölçülmüştür (İ. H. Karamenderesi – C. Helvacı, “Büyük Menderes Vadisindeki Jeotermal Kaynakların Yeraltı Sularına Etkisi”, *1. Çevre ve Jeoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir 21-23 Mart 2001, s. 339 vd.).

³⁸ Yeraltına doğru uzanan ve zehirli buharlar/gazlar saldırdığı düşünülen mağaralar.

³⁹ Strab. XII. 8. 17.

⁴⁰ Sodyum klorat, sodyum karbonat, kalsiyum sülfat gibi (Strab. XII. 8. 17 dn. 167).

⁴¹ Strab. XIII. 4. 15; Ptol. *geogr.* V. 2. 15. Traianus Decius, Gallienus ve II. Valerianus zamanlarında sözü edilen kentte darp edilmiş sikkelerde Maiandros üzerinde olduğu düşünülen altı kemerli bir köprü görülmektedir (S. Altınoluk, *Sikkelerin Işığında Küçük Asya'da İrmak Tanrıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2005, s. 130). Kent hakkında bilgi için ayrıca bk. R. H. Söner, “Antiokheia ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, Sayı 5/9, Tekirdağ 2017, s. 140 vd. Strabon (XIII. 4. 15) Antiokheia kentinde, kent adıyla özdeşleşmiş kuru incir üretiminin üst düzeyde olduğunu ve bu incirin üç yapraklı olarak da anıldığını belirtmektedir.

⁴² Bu nedenle kent Maiandros yanındaki Tripolis (=Tripolis ad Maeandrum) olarak da adlandırılmıştır (*Orac. sibyl.* V. 321). Kent ile ilgili detaylı bilgi için bk. B. Duman, “Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum”, *Cedrus*, Antalya 2013, s. 179-200.

⁴³ Strab. XIV. 1. 11; XIV. 1. 39-40; Plin. *nat.* V. 114.

geçmiş ve sularını Aigaios Pontos'a dökmüştür. Sularını döktüğü yerde kumsallar ve bataklıklar bulunmasının yanı sıra nehir hem alüvyon taşıyarak hem de toprak yıgarak buraya dolgu yapmıştır. Öyle ki eskiden deniz kıyısında yer alan Priene kenti, nehrin yaptığı dolgu nedeniyle denize olan kıyısını kaybederek iç kent haline gelmiştir⁴⁴. Kısaca Marsyas (Dinar Suyu), Orgas (Norgas/Kuru) Glaukos (Küfi Çayı) Morsynos (Dandalaz), Sindros (Banaz Çayı), Lykos (Çürüksu), Kapros (Başlıçay), Harpasos (Akçay) ve Marsyas (Çine Çayı) nehirlerini içine alan Maiandros, Aigaios Pontos'a dökülmüştür.

Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 3) Maiandros'un yakınlarında *Sophron* 'bilge' (Σόφρων) denilen bir taş olduğunu ve bir başkasının kucağına atılırsa onun delirerek, akrabalarından birini öldürdüğünü ancak *tanrıların anası* (ana tanrıça) yatıştırılınca acılarından kurtulduğunu belirtmiştir. Pseudo-Plutarkhos bu bilgiye Demaratos'un *Nehirler Üzerine* adlı eserinin 3. kitabını ve Arkhelaos'un *Taşlar Üzerine* adlı eserinin 1. kitabını referans olarak göstermiştir. Referans gösterilen bu yazarların ve kitapların varlığı şüphelidir. Aynı bilgi Aristoteles'e ait⁴⁵ bir metinde de (*Mir. Ausc.* 167) geçmektedir. Benzer ifadelerin Aristoteles tarafından da aktarılması *Sophron* taşıyla ilintili anlatıların antikçağda yaygın olduğunun göstergesi olabilir. Fakat hem söz konusu taş hem de taşın işleviyle ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle taşın gerçekten var olup olmadığı ya da ne tür bir taş olduğu muamma olarak kalmıştır.

Sipylos Dağı'nın Maiandros'a yakın olduğunu belirten Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 4) dağın adlandırılmasıyla ilgili bir hikâye anlatmıştır. Bu hikâyeye göre: Agenor ve Dioksippe'nin oğlu Sipylos, erinyslerin kışkırtmasıyla annesini öldürdüğü için Keraunion Dağı'na gelerek yaşamını sonlandırmıştır. Bu nedenle dağ onun adına izafeten Sipylos olarak yeniden adlandırılmıştır. Antik yazarlar bu isimlendirmenin

⁴⁴ Diod. I. 39. 11-12; Strab. XII. 8. 17; XIV. 1. 10; ayrıca bk. P. Thonemann, *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 20.

⁴⁵ *Corpus Aristotelicum*'un içinde yer alan birçok metnin kesinlikle, birçok metnin de muhtemelen Aristoteles tarafından kaleme alınmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda *Corpus Aristotelicum*'un içinde yer alan Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων/ *De Mirabilium Auscultationes* adlı metin de Aristoteles'e atfedilmiş fakat üzerinde yapılan incelemelerden sonra Aristoteles'e ait olmadığı genel kabul görmüştür (J. Barnes (Ed.), *The Complete Works of Aristotle*, Princeton University Press, New Jersey 1991⁴, s.VI-VIII; W. S. Hett, *Aristotle. Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissa, Xenophanes, Gorgias*, Harvard University Press, Cambridge 1936, s. 237).

nasıl ortaya çıktığına değinmemiştir. Söz konusu isimlendirmenin yöreyle özdeşleşen *tanrılarının anası* Kybele'ye dayandığı ileri sürülmüştür. Pseudo-Plutarkhos'un sıklıkla *tanrılarının anası* olarak bahsettiği ana tanrıça Kybele'nin epithetlerinden biri de Sipylyene'dir. Kybele'den türetilmiş ya da dönüştürülmüş ve yöredeki dağa isminin verilmiş olma ihtimali düşünülebilir⁴⁶. Zira *tanrılarının anasının* tapınım gördüğü yörelerde dağ isimlerinin tanrıçanın epithetleri olduğu da anlaşılmaktadır⁴⁷. Antik metinlerde, numismatik ve epigrafik belgelerde Meter Sipylyene adına sıkça rastlanmaktadır⁴⁸. Buna göre dağın adının Kybele/Sipylyene'den türetilmiş olma olasılığı daha yüksektir. Sipylos Dağı antikçağda genellikle Niobe efsanesiyle anılmıştır. Söz konusu efsaneye göre: Amphion ile evlenen Niobe'nin yedi erkek ve yedi kız çocuğu olmuştur⁴⁹, erkek çocuklardan birinin adı Sipylos'tur. Anlatıya istinaden Artemis ve Apollon tarafından çocukları öldürülen Niobe Thebai'ı terk ederek Sipylos'taki babası Tantalos'un yanına gelmiştir. Burada Zeus'e yalvaran Niobe taşa dönüşmüş bu taştan da gece-gündüz gözyaşları akmıştır⁵⁰.

Pseudo-Plutarkhos (*de fluv.* IX. 4) yine tam lokalizasyon vermeden Sipylos Dağı'nın yakınlarında silindire benzeyen bir taş bulunduğunu, bu taşı bulan dindar çocukların onu *tanrılarının anasının* tapınağına yerleştirdiklerini aktarmıştır. Böylece söz konusu çocukların babalarını sevdiklerini ve akrabalarına sempati duyduklarını belirtmiştir. Pseudo-Plutarkhos bu anlatılar için gerçekten yaşadıkları şüpheli olan Samoslu Agatharkhides'in⁵¹ *Taşlar Üzerine* adlı eserinin 4. kitabını ve Demaratos'un *Phrygia* adlı eserinin 4. kitabını referans göstermiştir. Aristoteles (*Mir. Ausc.* 162) tıpkı *Sophron*'da olduğu gibi silindire benzeyen bu taş konusunda da Pseudo-Plutarkhos ile aynı anlatıyı birebir aktarmıştır.

⁴⁶ Strab. X. 3. 12; ayrıca bk. O. Akşit, *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum) (Başlangıçtan M.S. 395 Yılına Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1983, s.137.

⁴⁷ Dindymos (Murat) Dağı Dindymene; Sipylos (Spil) Dağı Meter Sipylyene; İda Dağı Meter İdaia; Berekyntus (Meter Berekynthia); Aspordenon (Meter Aspordene) gibi kullanımlar bulunmaktadır (Strab. X. 3. 12; ayrıca bk. M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque*, Brill, Köln 1987, s. 162; 167; Roller 2004, 197; I. Şahin, "Lydia'da Meter Epithetleri", Ed. I. Şahin, *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne 2012, s. 213; H. Oy, "İçbatı Anadolu'da Kutsal Bir Dağ: Murat Dağı (Dindymos)", *Sefad*, Konya 2018, s. 287).

⁴⁸ Strab. X. 3. 12; *ISmyrn.* 255; 259; 573II; 641; *BMC Ionia* 255 n°:161; 256 n°:170; 258 n°: 189

⁴⁹ Amphion ve Niobe'nin sahip oldukları çocukların sayısı konusunda antik yazarlar hemfikir değildir bu konuda birbirinden farklı rakamlar verilmiştir.

⁵⁰ Apollod. III. 5. 6.

⁵¹ Samoslu Agatharkhides Plutarkhos tarafından da referans gösterilmiştir. Plutarkhos (*Mor.* 305 E) Kserkses ve Themistokles'in kardeşi Agesilaos arasında geçen olayları anlattıktan sonra Samoslu Agatharkhides *Pers Tarihi* adlı eserinin 2. kitabını referans göstermiştir.

Maiandros, uzunluğu ve büyüklüğüyle aktığı bölgelerin coğrafyasının şekillenmesine vesile olmuş, o bölgelere hayat vermiştir. Antik yazarların vermiş olduğu bölük pörçük bilgiler dışında nehrin antikçağdaki durumu hakkında pek bilgi sahibi olamıyoruz. Onların anlatılarından edinilen bilgilerle nehrin doğal olarak akış güzergahı boyunca -yer şekillerine bağlı olarak- yer yer genişleyip-daraldığı ve akış hızının artıp-azaldığı anlaşılmaktadır. Maiandros ve Marsyas nehirlerinin kaynaklarını aldıkları yerde Marsyas'ın Maiandros'a eşit bir nehir olduğu ve yaklaşık 25 ayak (yaklaşık 7,5 m.) genişliğinde olduğu belirtilmektedir⁵². Bu ifadeden Maiandros'un da kaynağını aldığı yerde aşağı-yukarı 25 ayak genişlikte olduğu düşünülebilir. Nehrin uzun akış güzergahı boyunca ne kadar genişleyip daraldığı hakkında bilgi yoktur fakat Lydia'nın iç kesimlerine varıldığında genişliğinin iki *plethron* yani yaklaşık olarak 60 m. olduğu, ancak yedi geminin yan yana bağlanmasıyla iki kıyısı arasında bir köprü kurulabildiği aktarılmıştır⁵³. MÖ 189 yılında Galatlar üzerine bir öç seferi düzenleyen Manlius Vulso tüm ordusuyla ilerlerken Maiandros kıyısına geldiğinde nehrin derinliğinden dolayı yaya olarak geçilemeyeceğini fark etmiş kıyısında kamp kurmuş, ancak teknelerle ordusunu nehrin karşı kıyısına geçirebilmiştir⁵⁴. Strabon'da ve Plinius'ta Maiandros'un akarsu taşımacılığına ya da ulaşımına uygun olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Fakat Titus Livius (XXXII. 12. 9; XXXVIII. 13. 6) ve Pausanias'ın (I. 29. 7-10) anlatılarına istinaden, Karia Bölgesi'nin iç kesimlerine kadar gemi ile seyahat edilebildiği söylene gelmiştir. Delos'taki bir duvar yazısında (*graffiti*) ve duvar resminde (*graffito*) Maiandros üzerinde kürekli bir geminin betimlenmesi de nehir üzerindeki taşımacılığın göstergesi sayılmaktadır. Söz konusu duvar yazısında Maiandros kıyısındaki Antiokheia'dan bahsedilmesi Livius'un ve Pausanias'ın anlatılarını doğrular niteliktedir⁵⁵. Nitekim antikçağda Maiandros Nehri'nde belirli bir yere kadar akarsu taşımacılığı yapıldığı söylenebilir. Maiandros Nehri'nin zikzaklı şeklinden ve debisinin her yerde aynı olmamasından dolayı nehrin uzun mesafeli ulaşım açısından uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşı Dokimeion (İscehisar) mermerinin kara yoluyla Apameia'ya getirilerek, buradan Maiandros aracılığıyla -akarsu taşımacılığıyla- denize ulaştırıldığını

⁵² Ksen. *Anab.* I. 2. 8.

⁵³ Ksen. *Anab.* I. 2. 5.

⁵⁴ Liv. XXXII. 12. 9. Manlius Vulso'nun Maiandros kıyısındaki Antiokheia kentinde kamp kurduğu anlaşılmaktadır (Liv. XXXVIII. 13. 6).

⁵⁵ A. Severyns, "Deux «graffiti» de Délos", *Bulletin de correspondance hellénique*, Sayı, 51, Athènes 1927, s. 234-238; B. Campbell, *Rivers and the Powers of Ancient Rome*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2012, s. 322.

varsayan araştırmalar da bulunmaktadır⁵⁶. Fakat günümüzde nehirde yapılan araştırmalar uzun mesafeli akarsu ulaşımı için nehrin debisinin yeterli olmadığını göstermektedir⁵⁷.

Maiandros'un kaynağını aldığı Kelainai civarında yavaş akmış olabileceği düşünölmüştür, özellikle ünlü Latin şair Claudius Claudianus'un (*Eutrop.* 265-270) "düz ve hızlı akan Marsyas Nehri'nin suları yavaş akan Maiandros'a karışır." dizelerinden bu çıkarım yapılabilir. Sularını Maiandros'a boşaltan iki Marsyas Nehri'nin olması ve bu nehirlerden birinin Phrygia'da (Dinar Çayı) diğerinin ise Karia'da (Çine Çayı)⁵⁸ olması karışıklığa neden olmuştur. Quintus Smyrnaeus'un (*Posthom.* X. 140-147) anlatılarında Karia Bölgesi'ni sulayan Harpasos Nehri'nin Maiandros'a karıştığı yerlerde -Karia Bölgesi'nde- Maiandros'un akıntularından *çok büyük, gürültünlü ve şiddetli* diye bahsedilmesi söz konusu karışıklığın ortadan kalmasını sağlamaktadır. Nitekim Maiandros'un kaynağını aldığı Phrygia civarında akıntıları yavaşken Karia Bölgesi'ne gelene kadar giderek daha hızlı akmaya başladığı söylenebilir. Uzunluğuyla Asia'nın (Batı Anadolu) en büyük ve uzun nehri olarak görölmüş olsa da Herodotos (II. 10; 29) Maiandros'un Nil Nehri'yle ne uzunluk ne de büyüklük bakımından kıyaslanamayacağını fakat her iki nehrin de akış istikametinde zikzaklar çizmesi bakımından benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir.

Maiandros hem akış güzergahının değişmesiyle hem de taşıdığı alüvyonlarla aktığı yörelere bazen olumsuz etkilerde bulunmuştur. Priene Kenti MÖ IV. yüzyılın ortalarında daha yüksek bir yöreye taşınmak zorunda kalmıřtır⁵⁹. Herodotos'a göre (V. 36) Myous Kenti MÖ 499 yılında 200 savaş gemisini barındırabilecek genişlikte bir limana sahipken, Strabon'un (XIV. 1. 10) yaşadığı zamanda kıyıda 30 stadia (5-6 km.) içeride kalmıřtır⁶⁰. Maiandros Nehri'nin akış güzergahında sürekli zikzaklar çizmesi-menderesler oluşturması- de bazı sorunları beraberinde getirmiştir.

⁵⁶ J. Röder, "Marmor Phrygium-Die antiken Marmorbrücke von Işehisar in Westanatolien", *Jdl*, Sayı, 86, Berlin 1971, s. 253-312; A. M. Hirt, *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC – AD 235*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 28; 116.

⁵⁷ E. Akdeniz, *Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999, s. 4.

⁵⁸ Herodotos (V. 118) bu nehri İdrias Ülkesi'nden geçerek Maiandros'a karışan Marsyas olarak tanımlamaktadır.

⁵⁹ Strab. XII. 8. 17.

⁶⁰ Yapılan bir araştırmaya göre Menderes Nehri'nin taşımış olduğu alüvyonlar deltanın batısına doğru her yüzyılda yaklaşık olarak 1 km. dolgu yapmaktadır (Sevin 2013³, 87 ayrıca bk. S. Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s. 52 vdd.; Akdeniz 1999, 6).

Kendi kıyılarındaki kentlerin sınırlarını değiştirdiği ve çalkantılı dirsekler Őeklindeki toprakları silip süpürerek mülk sahiplerinin haklarına zarar verdiği için nehir tanrısı Maiandros'un sık sık dava edildiği ve mahkm olduğu zamanlarda para cezasının karşıdan karşıya geçen ırmak taşıtlarından alınan vergilerle/ücretle ödendiği sylenmektedir⁶¹. Hellenlerin ve Romalıların imgeleminde nehirlerin kişileştirilmesi veya tanrı suretinde tasvir edilmesi mümkün olmuřtur⁶². Nitekim Hellenlerin ve Romalıların mitolojisinde, düşün dünyasında ve hayatlarında nehir tanrıları kendilerine yer bulmuştur. Nehirlerin bir surette düşünülmesinin (kişileştirilmesinin ya da tanrı suretinde düşünülmesinin) sadece dinsel bir açıklaması yoktur. Bazen nehrin kent savunmasındaki rolünü bazen de kent ekonomisindeki önemini vurgulamak amacıyla propaganda aracı olarak da kullanılmış olabilir⁶³. Bu bağlamda Maiandros da çoğu kez tanrı suretinde tasvir edilmiş, sikkelere darē edilmiř⁶⁴ ve heykelleri yapılmıřtır⁶⁵. Maiandros, bir tanrı olarak antikçağ insanın zihninde kurtarıcı olarak yer edinmiř⁶⁶, etrafında yaşayan insanlara sunduğu nimetlerden dolayı onun için kurbanlar sunulmuřtur⁶⁷. Rlyeplerde, heykelerde ve sikkelerde sakallı bir erkek olarak betimlendiği anlaşılmaktadır.

Plinius (*nat.* II. 201) Maiandros'un geçtiği bölgeleri yeşillendirdiğini ifade ederken akıllara Herodotos'un "*Mısır, Nil'in armağanıdır*"⁶⁸ sözü gelmektedir. Bu bağlamda Maiandros'un da aktığı bölgelere hayat verdiği ve bu yörelerde yaşamın Şekillenmesinde ağlar boyunca⁶⁹ başat bir role sahip

⁶¹ Strab. XII. 8. 19; ayrıca bk. J. Engels, "Der verklagte Flußgott Mander", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Sayı, 51/2, Stuttgart 2002, s. 193 vdd. Söz konusu davalar Geç Antik ağda dahi devam etmiş, hatta Roma'dan bile takip edilmiştir (D. Fiessel, "Un rescrit de Justinien dcouvert  Didymus (1er avril 533).", *Chiron*, Sayı, 34, München 2004, s. 318 vdd.; Campbell 2012, 109; 116).

⁶² J. A. Ostrowski, *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*, Sumbtibus Universitatis Jagellonicae, Warszawa 1991, s.21 vd.

⁶³ Ostrowski 1991, 21 vd.

⁶⁴ *BMC Caria* 16 n^o: 14; 19 n^o: 32; 22 n^o: 49; n^o: 51; 28 n^o: 54; n^o: 55; n^o: 56. Miletos, Maiandros kıyısındaki Magnesia, Maiandros kıyısındaki Antiokheia, Tralleis, Tripolis, Hyrgaleis, Dionysopolis, Peltai, Apameia ve Euhippe olmak üzere on kentin sikkelerinde Maiandros nehir tanrısının betimlemelerine rastlanmıştır (Altınoluk 2005, 127 vdd.).

⁶⁵ R. Vollkommer, "Maiandros", *LIMC* VI.1, Zurich 1992, s. 338-340, lev. 173-175; S. Altınoluk, *Eskiçağ'da Irmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s.86 vd.

⁶⁶ Severyns 1927, 234-238.

⁶⁷ Max. Tyr. II. 8; ayrıca bk. Thonemann 2011, 61.

⁶⁸ Hdt. II. 5.

⁶⁹ Bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar en azından Bronz ağı'ndan itibaren Maiandros'un, güzergahındaki kentlere sağladığı faydaları göstermektedir (D. Thompson, "At the Crossroads: Prehistoric Settlement in the Maeander Valley", *Anatolian Studies*, Sayı, 57,

olduğu, dolayısıyla etrafında aktığı bölgeler açısından büyük bir şans olduğu düşünülmüştür. Ovidius (*Epist.* VII. 1-5) Maiandros'un sığ kıyılarındaki sulak çimenliklerden bahsederken; Plinius (*nat.* II. 201) ise Maiandros'un aktığı bölgeleri yeşerttiğini belirtmiştir. Sözü edilen nehir taşıdığı alüvyonlarla da aktığı bölgelerde verimli ovalar ya da düzlükler oluşmasını sağlamıştır⁷⁰. Pausanias (V. I. 14. 3) sal yapımında kullanılan⁷¹ en iyi ılgın ağacının Maiandros kıyısında bolca yetiştiğini söylemiştir. Maiandros'un taşıdığı alüvyonlarla ve oluşturduğu verimli arazilerle etrafında yaşayan halklara olan faydaları çağlar boyunca anlatılagelmiştir. Geç Antik Çağ'ın ünlü hatiplerinden Himerios Maiandros Nehri'nin bölge için önemini vurgulamak için Maiandros ve Nil nehirlerini kıyaslayarak Maiandros için bir güzelleme düzmüştür. Buna göre: “*Her ne kadar Nil, Maiandros'tan uzun olsa da doğada Maiandros Nil'e üstün gelmiştir. Nil'in Mısırlılara bahsettiği topraklardan bahsetmek harikadır. Fakat Maiandros, denizi denizcilerden yoksun bırakmış, çiftçilere sabanlarıyla yarıp geçmeleri için oluklar vermiştir. Önceleri deniz olan, yunuslar yerine geyik yavrularının zıpladığı bir ova görebilir, bağırarak komut veren denizcinin yerine bir çobanın kaval sesini duyabilirsiniz*⁷².”. Nitekim söz konusu anlatılar, Maiandros'un, kıyısındaki bölgelerdeki tarım faaliyetlerinin işleyişinde başat rolde olduğunu göstermektedir. Fakat sadece tarımsal faaliyetlerde değil balıkçılık açısından da kıyısında yaşayan halka nimetler sunmuştur. Küçük Asya'daki Lykos ve Maiandros nehirlerinde yayımbalığının⁷³, Maiandros'ta ise yılan balığının avlandığı belirtilmiştir⁷⁴. Söz konusu durum Mainadros'un, etrafında yaşayan insan topluluklarının beslenmesine ve geçimine yarar sağladığını kanıtlar niteliktedir. Maiandros, sadece içinden geçtiği topraklara can suyu vermekle kalmamış, bu toprakları hem coğrafi hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel olarak etkilemiştir. Bu bağlamda bazen tarihçilerin ve coğrafyacıların eserlerinde kendine yer bulmuş, bazen mitografların, bazen öykü yazarlarının bazen de şairlerin esin kaynağı olmuştur. Öyle ki Lucius Annaeus Seneca (*Ep.* CIV. 15), seyahat etmenin kişiye ne gibi kazanımlar sağladığını anlatırken Maiandros Nehri'nden bahsetmeden edememiştir. Seneca, hem önceki yazarların anlatılarına dem vurmuş hem de kendi çağının ötesinde bir çıkarım yaparak Maiandros'un bütün ozanların sık sık tekrar ettiği konusu ve eğlencesi olduğunu

Ankara 2007, s. 87 vdd.; V. Köse, “Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler”, *Anadolu/Anatolia*, Sayı, 43, Ankara 2017, s. 189.).

⁷⁰ Diod. I. 39. 11-12; Avien. 990-995.

⁷¹ Hdt. II. 96.

⁷² Him. *Dec. et Or.* XXV. 70-80.

⁷³ Ael. *Anim.* XII. 14.

⁷⁴ Ath. *Deip.* VII. 299 c.

vurgulamıştır. Bu bağlamda Dio Chrysostom'un (XXXV. 13-14) Maiandros'u yeryüzündeki tüm nehirlerin *en tanrısali ve en akıllısı* olarak nitelediği görülmüştür. Silius İtalicus da (*Pun.* VII. 130-150) epik bir şiirinde Maiandros'un kıvrıla kıvrıla akıp izini kaybettirmesini, sonra bir anda ortaya çıkıp, geri çekilerek farklı bir rotada seyretmesini kurnazlık ve hile olarak değerlendirmiş, söz konusu durumda nehrin akış hareketleriyle Kartacalı ünlü komutan Hannibal'in İtalya'da kurnazlıkla uyguladığı savaş taktiklerini özdeşleştirmiştir⁷⁵. Devletlerin nüfuz sahaları belirlenirken sınır olarak düşünülmüştür⁷⁶. Maiandros kelimesi bazen sıfat olarak zikzaklı ve dolambaçlı şeyleri ifade etmek için kullanılmıştır⁷⁷. Edebiyatçıların dolaylama yapmayı ifade etmek için de bu terimi kullandığı görülmüştür. Maiandros, kelimesine onomastik açıdan bakıldığında antikçağda şahıs adı olarak da kullanılmış olduğu ve yaygın bir şekilde, erkek çocuklarına bu ismin verildiği anlaşılmıştır⁷⁸. Günümüzde de Anadolu'da bu kullanım, kelimenin Türkçesi olan Menderes şeklinde erkek çocuklarına verilmektedir. Nehrin akış hareketleri sadece yazar ve şairlerin esin kaynağı olmamış aynı zamanda zanaatkarlara ve sanatçılara da ilham vererek *meander motifinin* ortaya çıkmasını sağlamıştır⁷⁹. *Maiandros/Meander motifi* genel olarak yatay ve dikey kısa şeritlerin belirli bir açıyla (dik ya da eğrisel) kavislenmesinden ve bu kıvrımların iç içe geçmesinden oluşan geometrik bezeme olarak tanımlanmıştır. Hellen anahtarı olarak da adlandırılan bu motif, çağlar boyunca sikkelerden heykellere, kuyumculuktan ahşap ve taş işlemeciliğine, tekstilden mozaiklere kadar birçok farklı alanda süsleme amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç olarak Pseudo-Plutarkhos'un Maiandros ile ilgili mitolojik ve coğrafi anlatılarının kulaktan dolma olduğu, söz konusu anlatılar ile diğer antik yazarların ifadeleri karşılaştırıldığında Pseudo-Plutarkhos'un kısmen de olsa doğru bilgiler vermiş olduğu söylenebilir. Nehrin isimlendirilmesiyle ilgili verdiği bilgilerin tamamen mitolojik olduğu anlaşılmaktadır. Nehrin akış güzergahı ve aktığı yörelere olan etkilerinden ise hiç bahsetmemiştir. Sadece nehrin yakınlarında bulunan efsanevi *Sophron* taşından, nehrin akış rotasının yakınlarında olan Sipylos Dağı'ndan ve bu dağın yakınlarında

⁷⁵ Hannibal'in hileleri için ayrıca bk. B. Strauss, *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar: İskender, Hannibal ve Sezar'ın Liderlik Dehası*, Çev. Ü. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2013, s. 251 vd.

⁷⁶ MÖ 188 yılında yapılan Apameia Antlaşması'nda Pergamon Krallığı ile Rhodoslular arasındaki sınırı belirtmek için kullanılmıştır. Bk. Pol. XXI. 46. 8; Liv. XXXVII. 56. 2-6.

⁷⁷ Colum. VIII. 11. 17; Amm. Marc. XXX. 1. 12.

⁷⁸ Philostr. *sophist.* I. 10; *IG* XII. 6. 1. 172; XII. 6. 1. 202; *IKeramos* 81; ayrıca bk. Thonemann 2011, 30.

⁷⁹ Thonemann 2011, 31.

bulunan silindir benzeri bir taştan bahsetmiştir. Pseudo-Plutarkhos'un söz konusu anlatılarında verdiği bilgilere istinaden göstermiş olduğu referanslara bakıldığında ise çoğunun düzmece olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Eserini daha bilimsel ve önemli kılmak amacıyla böyle bir girişimde bulunmuş olabileceği de düşünülebilir. Maiandros, mitolojide nehir tanrıları arasında gösterilmiş ve antikçağda özellikle akmış olduğu bölgelerde yaygın bir şekilde tapınım görmüştür. Antikçağda Maiandros Nehri hakkındaki bilgi nüveleri bir araya getirildiğinde nehrin, Küçük Asia coğrafyasının şekillenmesinde başat role sahip olduğu görülmektedir. Bazen devletler arasında sınır çizmiş bazen de üzerinden geçtiği yörelerin topraklarını bereketli kılarak bu bölgelerdeki beşerî faaliyetlerin devamlılığını sağlamıştır. Bu özellikleriyle antikçağda Nil Nehri'nden sonra doğudaki en popüler nehir olarak görülmüştür. Akış rotasının zikzaklı olması antikçağ insanının düşün dünyasında nehirle ilgili farklı imgelemlerin oluşmasını sağlamış bu nedenle nehre değişik anlamlar yüklenmiştir. Nehrin zikzaklar çizen akıntısı bazen antikçağ yazar ve şairlerinin kullandığı isim ve sıfat halini almış, bazen erkek çocuklarına verilmiş, bazen de zanaatkar ve sanatçıların süslemelerinin ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Maiandros bir nehir olmanın ötesine geçerek yüzyıllar sonra bile çok farklı anlamlar ifade eden bir kavram halini almıştır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Ael. Anim. Aelianus, *Peri Zōōn Idiotēros*, Aelianus, *On the Characteristics of Animals*, Trans. A. F. Scholfield. Cambridge – Massachusetts 1959.
- Akdeniz, E., *Büyük Menderes Havzasının Demir Çağı Öncesi Kültürleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999.
- Akşit, O., *Manisa Tarihi (Magnesia ad Sipylum) (Başlangıçtan M.S. 395 Yılına Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1983.
- Altınoluk, S., *Eskiçağ'da Irmak Tanrıları (Türkiye Trakyası ve Anadolu)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- Altınoluk, S., *Sikkelerin Işığında Küçük Asya'da Irmak Tanrıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2005.
- Amm. Marc. Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*, *Roman History*, Trans. J. C. Rolfe, London 1927.
- Apollod. Apollodoros, *Bibliothēke*, Apollodoros, *The Library*, Trans. J. G. Frazer, Cambridge 1921.

- Aristot. *Mir. Ausc.* Aristoteles, *De Mirabilium Auscultationes*, Aristotle. *Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*, Trans. W. S. Hett, Cambridge 1936.
- Ath. *Deip.* Athenaios, *Deipnosopisticarum Epitome, The Deipnosopists*, Trans. C. B. Gulick, London 1940.
- Auson. *Techn.* Ausonius, *Technopaegnon*, Ausonius, Trans. H. G. Evelyn-White, Vol. I: Books 1-17. Cambridge 1919.
- Avien. Avienius, *Periegesis*, Avienus, *Ora Maritima & Periegesis seu Descriptio Orbis Terrarum*, Ed. A. Schulten, Barcelona 1922.
- Barnes, J. (Ed.), *The Complete Works of Aristotle*, Princeton University Press, New Jersey 1991⁴.
- BMC Caria. A Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes, &C.* By. B. V. Head, London 1897.
- BMC Ionia. A Catalogue of the Greek Coins of Ionia.* By. B. V. Head. London 1892.
- Bøgh, B., "Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of the Cities", *Numen* Sayı 59, Leiden, 2012, s. 32-67.
- Cameron, A., *Greek Mythography in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford 2004.
- Campbell, B., *Rivers and the Powers of Ancient Rome*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 2012.
- Claudius Claudianus *Eutrop.* Claudius Claudianus, in *Eutropium*, Claudian, *Panegyric on Probinus and Olybrius. Against Rufinus 1 and 2. War against Gildo. Against Eutropius 1 and 2. Fescennine Verses on the Marriage of Honorius. Epithalamium of Honorius and Maria. Panegyrics on the Third and Fourth Consulships of Honorius. Panegyric on the Consulship of Manlius. On Stilicho's Consulship 1.* Trans. M. Platnauer, Cambridge 1922.
- Colum. Columella, *De Re Rustica*, Columella, *On Agriculture*, Trans. E. S. Forster, Cambridge 1954.
- Çapar, Ö., "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, Ankara, 1978, s. 191-210.
- Çapar, Ö., "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, Ankara, 1978, s. 167-189.
- Çelgin, G., *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- Diod. Diodorus Sicilius, *Bibliotheka Historika, The Library of History*, Trans. C. H. Oldfather, London 1957.

- Duman, B., "Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum", *Cedrus*, Antalya, 2013, s. 179-200.
- Engels, J., "Der verklagte Flußgott Mäander", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Sayı, 51/2, Stuttgart 2002, s. 192-205.
- Fiessel, D., "Un rescrit de Justinien découvert à Didymus (1er avril 533).", *Chiron*, Sayı, 34, München 2004, s. 285-365.
- Georgacas, D. J., *The Names for the Asia Minor Peninsula and a Register of Surviving Anatolian Pre-Turkish Placenames*, Carl Winter-Universitätsverlag, Heidelberg 1971.
- Göney, S., *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.
- Hdt. Herodotos, *Historiai*, Herodotus, *The Persian Wars*, Trans. A. D. Godley, vols. I-IV. London - New York 1975. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. M. Ökmen – A. Erhat, İstanbul 1991².
- Herda, A., "Maeander", *The Encyclopedia of Ancient History*, Eds. R. S. Bagnall – K. Brodersen – C. B. Champion – A. Erskine – S. R. Huebner, Blackwell Publishing Ltd., Massachusetts 2013, s. 4214-4215.
- Hes. *theog.* Hesiodos, *Theogonia, Theogony*, Trans. M. L. West, Oxford 1966.
- Hett, W. S., *Aristotle. Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*, Harvard University Press, Cambridge 1936.
- Him. *Dec. et Or.* Himerius, *Declamationes et Orationes, Man and the Word: The Orationes of Himerius*, Trans. R. J. Penella, Berkeley 2007.
- Hirt, A. M., *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC – AD 235*, Oxford University Press, Oxford 2010.
- Hom. *Il.* Homeros, *Ilias*, Homeros, *İlyada*, Çev. A. Erhat – A. Kadir, İstanbul 1993⁷.
- IG. Inscriptiones Graecae, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae* ed. maior: I-IV., VII., IX., XI., XII., XIV. Berlin 1873-1939.
- IKeramos. Keramos Inscriptions, Texts and List, (The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia), The Institute for Advanced Study*, ed. D. F. McCabe, Princeton 1991. — Includes: Ender Varinlioğlu. *Die Inschriften von Keramos. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien), 20.* Bonn 1986.
- ISmyrn. Smyrna Inscriptions, Texts and List, (The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia), The Institute for Advanced Study*, Ed. ed. D. F. McCabe, Princeton 1988 — Includes: G. Petzl. *Die Inschriften von Smyrna. 2 vols. in 3 parts. (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien), 23 and 24,1-2.* Bonn 1982, 1987 & 1990.

- Ivantchik, A., – Sidorchuk, A., “Watercourses in Dinar and Its Environs and Problems Concerning the Topography of Celaenae Apameia”, *Kelainai–Apameia Kibotos: une métropole achéménide, hellénistique et romaine*, Eds. A. Ivantchik, L. Summerer – A. von Kienlin, Ausonius Éditions, Bordeaux 2016, s. 203-230.
- Karamenderesi, İ. H. – Helvacı, C., “Büyük Menderes Vadisindeki Jeotermal Kaynakların Yeraltı Sularına Etkisi”, *1. Çevre ve Jeoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İzmir, 21-23 Mart 2001, s. 339-350.
- Kazancı, N. – Gürbüz, A. – Boyraz, S., “Büyük Menderes Nehri’nin Jeolojisi ve Evrimi”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, Sayı 54/1-2 Ankara, 2011, s. 25-55.
- Köse, V., “Nehirler, Kıyılar, Limanlar ve Kentler”, *Anadolu/Anatolia*, Sayı, 43, Ankara 2017, s. 179-210.
- Ksen. *Anab.* Ksenophon, *Anabasis*, Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*. Çev. O. Yarlıtaş. İstanbul 2014².
- Liddell, H. G. – Scott, R., *Greek-English Lexicon, with a Revised Supplement*, Clarendon Press, Oxford 1996¹⁰.
- Liv. Titus Livius, *Ab Urbe Condita, From the Founding of the City*, Trans. A. C. Schlesinger, London 1967.
- Max. Tyr. Maximus Tyrius, *The Philosophical Orations*, Trans. M. B. Trapp, Oxford 1997.
- Nonn. *Diony.* Nonnos, *Dionysiaca*, Nonnos, *Dionysiaca*, Trans. W. H. D. Rouse, vol. I. Cambridge 1940.
- Orac. sibyl.* *Oracles Sibylline, The Sibylline Oracles*, Trans. M. S. Terry, New York 1899.
- Oros. *hist.* Orosius, *Historiae Adversum Paganos, Paulii Orosii Historiae Adversum Paganos*, Ed. C. Zangemeister, Leipzig 1889.
- Ostrowski, J. A., *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*, Sumbtibus Universitatis Jagellonicae, Warszawa 1991.
- Ovid. *Epist.* Ovidius, *Epistulae [Heroides]*, Ovidius, *Heroides; Amores*, Trans. G. Showerman, Revised by G. P. Goold. Cambridge, Mass. 1914.
- Ovid. *Met.* Ovidius, *Metamorphoses, Metamorphoses*, Trans. F. J. Miller, vol. II. Revised by G. P. Goold. Cambridge, Mass.-London 1916.
- Oy, H., “İçbatı Anadolu’da Kutsal Bir Dağ: Murat Dağı (Dindymos)”, *Sefad*, Konya, 2018, s. 283-296.
- Paus. Pausanias, *Periegesis tes Hellados, Pausanian Description of Greece*, Trans. W. H. Jones, vols. I-V. London - New York 1918-1935.

- Philostr. *sophist.* Philostratos, *Vitae Sophistarum*, Philostratus, *Eunapius, Lives of the Sophists, Eunapius: Lives of the Philosophers and Sophists* Trans. W. C. Wright, Cambridge 1921.
- Plin. *nat.* G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*, Pliny, *Natural History*, Trans. H. R. Rackham – W. H. S. Jones – D. E. Eichholz, vols. I-X. Cambridge-Massachusetts- London 1938- 1971.
- Plut. *Mor.* Plutarkhos, *Moralia*, Plutarch, *Moralia, Volume IV: Roman Questions. Greek Questions. Greek and Roman Parallel Stories. On the Fortune of the Romans. On the Fortune or the Virtue of Alexander. Were the Athenians More Famous in War or in Wisdom?* Trans. F. C. Babbitt, London 1936.
- Polyb. Polybios, *Historiai, The Histories*, Vol. I-VI, Trans. W. R. Paton, London 1992.
- Prop. *eleg.* Propertius, *Elegies*, Propertius, *Elegies*, Trans. G. P. Goold, Cambridge 1990.
- Ps-Plut. *de fluv.* Pseudo-Plutarkhos, *De Fluviorum et Montium Nominibus*, Pseudo-Plutarkhos, *Nehirler ve Dağ İsimleri Hakkında*, Çev. M. Kınacı, *Libri Sayı III*, Antalya, 2017, s. 680-721.
- Ptol. *geogr.* Claudios Ptolemaios, *Geographika Hyphegegis*, Claudius Ptolemy, *The Geography*, Trans. E. L. Stevenson, New York 1991².
- Q. Smyrn. *Posthom.* Quintus Smyrnaeus, *Posthomerica*, Quintus Smyrnaeus, *Posthomerica*, Trans. N. Hopkinson, Cambridge 2018.
- Roller, L. E., *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü*, Çev. B. Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul 2004.
- Röder, J., “Marmor Phrygium-Die antiken Marmorbrücke von Işçehisar in Westanatolien”, *JdI*, Sayı, 86, Berlin 1971, s. 253-312.
- Sen. *Ep.* L. Annaeus Seneca, *Epistle*, L. Annaeus Seneca, *The Epistles of Seneca*, Trans. R. M. Gummere, Cambridge 1925.
- Sen. *Herc. f.* L. Annaeus Seneca, *Hercules furens*, Seneca, *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, Trans. J. G. Fitch, Cambridge 2018.
- Severyns, A., “Deux «graffiti» de Délos”, *Bulletin de correspondance hellénique*, Sayı, 51, Athènes 1927, s. 234-243.
- Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I. Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2013³.
- Sil. *Pun.* Silius Italicus, *Punica*, Silius Italicus, *Punica*, Trans. J. D. Duff, Cambridge, Mass.-London vol. I, 1996⁷; vol. II, 2002⁷.

- Söner, R. H., “Antiokeia ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas* Sayı 5/9, Tekirdağ, 2017, s. 139-153.
- Steph. Byz. *Ethnika*, Stephanos Byzantios, *Ethnika*, Stephani Byzantii, *Ethnikon: A Geographical Lexicon on Ancient Cities, Peoples, Tribes and Toponyms*, Ed. A. Meineke, Chicago 1992.
- Strab. Strabon, *Geographika*, *The Geography of Strabo*, Trans. H. L. Jones, vols. I-VIII. London - New York 1917-1932. Strabon, *Coğrafya*. Çev. A. Pekman, İstanbul 2000.
- Strauss, B., *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar: İskender, Hannibal ve Sezar'ın Liderlik Dehası*, Çev. Ü. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul 2013.
- Şahin, I., “Lydia’da Meter Epithetleri”. Ed. I. Şahin, *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Edirne, 2012, s. 213-222.
- Şimşek, C., “Eumeneia Antik Kenti Üzerine”, *Eumeneia*, *Şeyhlü-Işıklı*, Ed. B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, 2011, s. 1-28.
- Şimşek, C., “Tanrı Dionysos, Şarap ve Dionysopolis'in (Çal) Öyküsü”, *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi*, Eds. B. Topuz, R. Urhan – M. A. Gülel, Denizli, 2007, s. 23-25.
- Thompson, D., “At the Crossroads: Prehistoric Settlement in the Maeander Valley”, *Anatolian Studies*, Sayı, 57, Ankara 2007, s. 87-99.
- Thonemann, P., *The Maeander Valley: A Historical Geography From Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Thuk. Thukydides, *Peloponnes Savaşı*, Çev. T. Gökçöl, İstanbul 1976.
- Tischler, J., *Kleinasiatische Hydronomie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen*, Reichert Verlag, Wiesbaden 1977.
- Vermaseren, M. J., *Corpus Cultus Cybelae Attidisque*, Brill, Köln 1987.
- Vollkommer, R., “Maiandros”, *LIMC* VI.1, Zurich 1992.